

Hrašková, Mariana

Tematizácia prekonávania bariér v spoločenskej próze pre detského čitateľa

In: *Výzvy súčasnosti: nová témata české a slovenské literatury (2000-2017)*. Pospíšil, Ivo (editor). 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2019, pp. 25-31

ISBN 978-80-88296-05-8

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81629>

Access Date: 22. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mariana Hrašková (Nitra)

Tematizácia prekonávania bariér v spoločenskej próze pre detského čitateľa

Abstrakt

Štúdia sa zameriava na spoločenskú prózu v literatúre pre deti a mládež, ktorá konfrontuje dieťa s novými témami, napr. v podobe rôznej inakosti, ktorá vyúsťuje do tzv. inkluzívnej literatúry. Pri uvažovaní o prekonávaní prekážok, resp. vzťahových (mentálnych) bariér, sa v súvislosti s názvom príspevku orientujeme na projekciu zjavnejších záťažových situácií literárneho hrdinu, ktoré vyplývajú z jeho špecifickej problémovej situácie alebo z inakosti. Sústredenejšiu pozornosť venujeme umeleckému obrazu novej podoby rodiny, akou je striedavá starostlivosť. Kniha J. Šajgalíkovej *Rozprávka o psíkovi Gagarinovi. Ema a Max* je jednou z prvých kníh, ktorá v slovenskom priestore tematizuje a umelecky predostiera túto závažnú tému. V debutovom príbehu autorka citlivo spracúva aktuálne problémy dnešnej spoločnosti a disponuje nemalou empatiou, schopnosťou vcítiť sa bez falošného súcitu do detského prežívania strastiplných situácií.

Kľúčové slová: literatúra pre deti, spoločenská próza, bariéry, inakosť, inkluzívna literatúra, striedavá starostlivosť, rodina, porozumenie

Abstract

The Thematization of Overcoming Barriers in Social Prose for Child Readers

The study focuses on the social prose in the literature for children and youth that confronts the child with new themes, in the form of different inaccuracy, resulting in so-called inclusive literature. When considering the overcoming of obstacles, respectively. relational and mental barriers, we focus on the title of the contribution to the projection of the more difficult situations of the literary hero that arise from its specific problem situation or inactivity. We concentrate on the artistic image of a new form of family, such as alternate care. I. Šajgalíková's book *Story of the dog Gagarin. Ema and Max* is one of the first books that thematically and artistically prefers this important subject in the Slovak space. In the debut story, the author is sensitive to the current issues of today's society, and has a lot of empathy, the ability to empathize with childish miserable situations.

Key words: literature for children, social prose, barriers, inaccuracy, inclusive literature, alternate care, family, understanding

Žijeme vo svete zjavnejšej diverzifikácie ako kedysi. Spoločnosť plurality hodnôt, životných foriem, štýlov života, rozmanitých stratégií konania, tlaku technologickej explózie, rýchlo prebiehajúcich transformácií je priamou súčasťou aj sveta detí, ktoré sa musia učiť v heterogenite vyznať a zaujať správne postoje. Prebiehajúce zmeny sa bytostne dotýkajú životných podmienok súčasných detí a mladých ľudí. Literárne dielo pre deti v žánrovom subsysteme spoločenskej prózy má oproti minulosti výrazne väčšie, voľnejšie (ale o to aj zodpovedne zložitejšie) možnosti vypovedať o situácii človeka v heterogenite sveta, či samotnom detstve, vydávať svedectvo o pozitívnych aj tienistých polohách života, stavať dieťa i dospelého pred nové náročné otázky. Keď sa zameriame na posledné dve desaťročia slovenskej a českej literatúry s detským a mladým človekom zisťujeme, že spoločenská próza, ktorá svojou podstatou inklinuje k mimetickému stvárňovaniu určitých aktuálnych ľudských problémov tak, aby svojim estetickým vyjadrením hodnotovej konštelácie dieťa akomodovala, zisťujeme, že v nej autori veľmi často otvárajú dvere novým témam a v plnšej miere využívajú priestor tematickej detabuizácie. Je všeobecne známy fakt, že detstvo a dospelosť sa navzájom výraznejšie preskupujú, „tradičné hranice medzi detstvom a dospelosťou zmizli“ (Rusnák 2017), v nemalej miere sa väčšina detí predčasne dostáva k „tajomstvám“ dospelých, navyše treba priznať aj konštatovanie M. Žilkovej, že „dnes témy pre dospelého prichádzajú k detskému príjemcovi priamo v čítaní pre deti“ (2018). Súčasná spoločenská próza stavia do centra literárneho hrdinu, ktorý sa „potkýna“ nielen o vlastné problémy, ale musí reagovať aj na vyhrotenejšie problémové situácie v rodinnom či širšom spoločenstve. Medzi frekventovaný záujem slovenských a českých autorov patrí rodina,¹ štandardná aj neštandardná, ktorá sama čelí vážnym aktuálnym výzvam, jej život čoraz častejšie funguje v inakosti, v nových konšteláciách, resp. sa nachádza v inkonzistencii väzieb (Ondrejko 2018). Vychádzajúc zo skutočnosti, že spoločenská próza vždy do istej miery tematizovala hľadanie synergie sveta detí a sveta dospelých v priestore spoločných tém a problémov, je pochopiteľné, že otvorenosť dnešnej doby poskytuje tejto próze nové, aj tematicky „odvážne“ motívy a ponúka transparentnejšie odkrývanie obsahu závažných príbehov.

Ak hovoríme, že súčasný trend je vnímať svet detí v tesnejšej spätosti so svetom (a teda aj problémami) dospelých, o to významnejšiu úlohu zohrávajú kvalitné prózy, ktoré môžu deťom predložiť autentický a pôsobivý obraz aktívneho prekonávania prekážok a riešenia problémov. Dobrá spoločenská próza má potenciál mediovať možné modely zvládania rôznych záťažových situácií, napokon, snahou tohto príspevku je akcentovať oblasť spoločenskej prózy s detským hrdinom ako potenciálny zdroj nástrojov hľadania ciest porozumenia pre rôzne, ľudsky osobité životné situácie, ktoré neraz vyžadujú veľké vôľové vlastnosti. Pri uvažovaní o prekonávaní prekážok sa v súvislosti s názvom príspevku orientujeme na konfrontáciu detského čitateľa s projek-

¹ V slovenskej literatúre pre deti a mládež sa špeciálne téme rodiny venuje napr. monografia E. Pršovej *Obraz domova a rodiny v literatúre pre deti a mládež* (2015).

ciou výraznejšie zložitých životných situácií literárneho hrdinu, ktoré vyplývajú z jeho špecifickej inakosti, pričom táto inakosť ho neraz dostáva do určitej znevýhodnenej pozície, resp. v určitých momentoch ho sociálne hendikepuje, je jeho zraniteľným miestom, je sprievodnou súčasťou jeho identity. Pod prekonávaním bariér rozumieme potom aj vysporadúvanie sa literárneho hrdinu s komplikáciami, ktoré ho vystavujú a konfrontujú s vyhrotenejšou podobou vzťahových bariér. Z rôznych slovníkových vymedzení pomenovania bariéra, v zmysle prekážky, zábrany, paradigmatu zúžime predovšetkým na ten aspekt, ktorý sa dotýka mentálnej stránky.

V zásade platí, že v literárnom modelovaní záťažových situácií máme zvyčajne na mysli semiotické konštituovanie situácií hrdinu, ktorého okolnosti vnímame v mode určitej deficitnosti hrdinu (Rédey 2012) a ktorý musí vyvinúť silné vôľové vlastnosti na ich zdolávanie. Ťažiskovo ide o predostretie a prekonávanie nie bežných, ale naopak, výrazne náročnejších životných problémov, ktoré situujú hrdinu do nápadne bolestivých, záťažových, znevýhodnených či krízových situácií. Ich umelecké projekcie umožňujú deťom celkom konkrétne spoznávať, čo sa v takých záťažových situáciách môže udiať, sú možnou cennou skúsenosťou, že niektoré veci nemôžeme v živote zmeniť, ale môžeme ovplyvniť, ako na ne reagujeme, a napokon, v recepčnom odraze dokážu prispieť k ľudskému a čitateľskému formovaniu dieťaťa či mladého dospelého žiaducim smerom – k pestovaniu vôľových vlastností, ktoré sú u detí vplyvom komfortného životného štýlu často oslabené. K vyrovnávaniu sa s umelecky projektovanými otázkami záťažových situácií v literatúre pre deti prispieva aj tzv. inkluzívna literatúra, ktorá zviditeľňuje postavy s rôznym znevýhodnením a pod ktorou slovami Z. Stanislavovej (2018) možno „rozumieť knihy ponúkajúce umelecky kreované texty, v ktorých je tematizovaná ľudská odlišnosť, t. j. niektoré postavy sú výrazne iné, než ostatné [...], ale tento ich rozmer nie je dôvodom ani príležitosťou na to, aby sprostredkúvali intaktnej populácii čitateľov priame informácie o odlišnosti, alebo aby sa nimi otvorene apelovalo na korektné vzťahy. Táto literatúra má na zreteli cieľ porozumieť si a tolerovať sa navzájom skôr vo forme pozitívneho podprahového efektu. Vo svojej podstate je inkluzívna literatúra príležitosťou na to, aby sa cez príbeh, metaforu vyjavili a stali zrozumiteľnejšími komplikované, mnohokrát trnité veci z oblasti ľudského spoluzitia, aby sa ľudská rôznorodosť vyjavila ako prirodzený fakt, ktorý má v spoločnosti svoje legitímne miesto a právo na existenciu. Prítom sa nezatajuje, že toto všetko prináša so sebou, mnohé ťažkosti a problémy. V tomto zmysle je v inkluzívnej literatúre ľudská odlišnosť interpretovaná ako niečo, čo môže byť lakmusovým papierikom autentickej ľudskosti.“ (s. 31). Z uvedeného je zrejmé, že takýto typ literatúry má perspektívu pôsobiť nielen formotvorne, ale aj ako súčasť profylaktických opatrení v živote dieťaťa, napomáha spoznávať seba samého, svoje okolie, posilňovať sociálne kompetencie počas životnej cesty. Kvalitná inkluzívna literatúra disponuje vhodným textovým podložím aj pre formu určitej autobioterapie (Svoboda 2012, citovaný podľa Kováčovej, Valešovej Malecovej 2018), prípadné styčné body s uvedenou charakteristikou literatúry má i koncept vývinovej biblioterapie, zameriavajúci sa

na pomoc intaktným deťom a mladým dospelým zvládať aktuálne vývinové úlohy. Ako paralelne možná, doplnkovo poskytovaná forma, zameraná na pomoc, podporu, prípravu, inklúziu či rezilienciu, ale aj ako prirodzená formotvorná zložka naučiť sa žiť a zaujímať správne postoje k rôznorodosti.

Ako už bolo vyššie v texte spomínané, súčasná rodina sa dostáva do nových rozporuplných situácií, ústiacich do rôznych foriem vzájomného spolunažívania. V nemalej miere sa pod rozklad rodinných väzieb podpisuje „*rýchle životné tempo, silnejúci individualizmus, relativizmus hodnôt, teda faktory umocňujúce pocit neistoty a chaosu*“ (Sladová 2016), ktoré ústia do rozpadu rodiny,² prípadne odluky partnerov, iných foriem spolunažívania a pod.

Na príznaky náročných neštandardných situácií, kde musí protagonistka prekonávať prekážky v dôsledku modernej inakosti rodinného ne/fungovania poukazuje kniha autorky Jany Šajgalíkovej, ktorá do umeleckého dialógu v slovenskom priestore pre deti vstúpila v roku 2018. Narodila sa v decembri roku 1954. V roku 1979 skončila Prírodovedeckú fakultu Univerzity Komenského (dnešná MFF UK), odbor astronómia a geofyzika, so zameraním na seizmológiu. Krátko pracovala v SAV a od roku 1993 pôsobí v súkromnom sektore. V súčasnosti žije v Bratislave. Jej debutová próza *Ema a Max. Rozprávka o psíkovi Gagarinovi* sleduje nový spôsob tematizácie odlišnosti rodiny a domova rozdeleného na dve miesta. V priestore slovenskej detskej literatúry patrí k prvým textom a výzvam zároveň, ktoré sprostredkovávajú pohľad na neštandardný typ rodiny s citlivým nahliadnutím do špecifik života striedavej starostlivosti prostredníctvom príbehu osemročného dievčatka.³

Incipitu príbehu, kompozične osnovaného na rozprávání dvoch hlavných protagonistov Emy a Maxa, predchádza dedikácia. Dedikačné venovanie, rovnako ako zámer napísať knihu, vychádza z iniciatívy protagonistky, ktorá sa snaží premostiť chýbajúce porozumenie medzi svetom dospelých a svetom detí. „*Dospelí ani netušia, čo všetko my už vieme, lebo sa okolo seba pozorne dívame a ešte pozornejšie počúvame – aj to, čo nie je určené pre naše uši. My vieme veľmi veľa o svete dospelých, ale tak sa mi zdá, že dospelí vedia veľmi málo o tom našom*“ (s. 14). Jej tvrdenie, že dospelý síce ľúbia deti, ale im často nerozumejú, vyústi do potreby napísať pre nich knihu, pričom na pomoc si privoláva najlepšieho kamaráta Maxa. Výpoveď je obranným postojom, ale aj krehkou mimotextovou alúziou, reagujúcou na aktuálne sociálne okolie. Aj preto je v titule knihy žánrové označenie rozprávka skôr výpožičkou autorského postoja, ktoré plní pomocnú, vonkoncom však nie zanedbateľnú úlohu aj z hľadiska estetickej pôsobivosti textu, aj z hľadiska jeho sémantickej naplnenosti. Keďže dielo ikonizuje životnú empiriu trápení dievčatka, výrazná asistancia rozprávkového prvku (aj v stavbe

² Príkladom titulu tematizujúceho rodinné odcudzenie ústiace do rozkladu rodinných väzieb môže byť súčasná kniha poviedok Jany Šimulčíkovej *Kufor na kolieskach* (2017). Ide o súbor poviedok, v ktorých sa autorka sústreďuje na proces rozpadu rodiny, uvoľňovania, až rozkladu väzieb vnútri nej.

³ K českému pendantu rovnomenného problému života dievčatka rovnakého veku v striedavej starostlivosti možno priradiť dielo Ivony Březinovej *Ťapka, kočka stěhovavá* (2017).

príbehu) sa tu stáva estetickým znakom skutočnosti, aby sa autorka o to dôraznejšie dotkla ľudského intelektu cez ľudské emócie a predstavivosť.

Literárne stvárnenie fabuly je komponované v polohe kombinácie striedania dvoch rozprávačských pásiem, t. j. dvoch mikropříbehov Emy a Maxa, v krátkom časovom úseku jedného roka. V oboch polohách rozprávania sa podáva klipovitý komentár najrôznejších situácií z ich života, striedajú sa scény všedné s mimoriadnymi, ale aj drobnokresby reminiscencií ako súčasť širšieho obrazu ich života. Perspektíva nazerania personálneho rozprávania dievčensko-chlapčenského pohľadu funguje aj ako rola na zintenzívnenie psychologickéj introspekcie. Pohľad na striedavú starostlivosť je tu kontúrovito naznačený z personálnej perspektívy detí, ale aj dospelých. Vzhľadom na adresáta prózy však autorka neskúma ani nerozoberá príčiny procesov vzniku a (ne)fungovania vzťahov, ale citlivo a v primeraných dávkach približuje dôsledky na detskú psychiku.

Detský čitateľ sa fragmentárnym, primerane trizvym a pritom emočne zainteresovaným spôsobom zoznamuje s niektorými črtami rodiny, v ktorej dieťa so striedavou starostlivosťou vyrastá. Medzi najsilnejšie momenty patrí napríklad scéna, keď sa Ema odváži prelomiť bariéru mlčania a pokúsi sa otvorenejšie vyjadriť detský názor na neporozumenia dospelých: „*Mamka hovorí, že ty ma nevychovávaš, ale kazíš. A ty tvrdíš, že mamka sa o mňa nestará, povedala som celkom potichu. To bolo asi priveľa. Bola to taká obyčajná veta, ale mne sa rozbúchalo srdce. A asi sa mi aj trochu triasol hlas. Po prvý raz som touto vetou vyjadrila to, čo som podvedome celý čas cítila. O tej striedavke. O tých dvoch mojich životoch. O ockovi. O mamke. O tom, že ma obaja veľmi ľúbia, ale seba už neľúbia.*“ (s. 52).

Rozdielnosť svetov detí a dospelých sa postupne odкрýva aj na pozadí príbehu o stratenom psíkovi Gagarinovi. Spoločný zvierací kamarát je svorníkom dvojice protagonistov. Obraz príbehu detí, ktoré sa v jeden deň rozhodnú odísť na prechádzku a Gagarin sa im nenávratne stratí, vytvára pôdorys myšlienkového zázemia ľudskej krehkosti. Po strate milovaného psa sa totiž svet Emy ešte viac rozbíja, Maxov smútok a únik k prázdny m počítačovým hrám si vysvetlí zle, čo ich na istý čas rozdelí. Uhýbavý manéver v podobe typickej teenagerskej poznámky „daj mi pokoj“ ju raní, postaví medzi nich akúsi komunikačnú priepasť, bariéru. Ema vníma reakciu ako odmietnutie, čo vedie k uzavretiu sa do seba. Proces odmlky trvá niekoľko týždňov, vnútorná túžba návratu je však silnejšia, pretože vzťah s Maxom je jedným z jej oporných bodov v zložitom prostredí rodinného života. Napokon sa v jeden deň predsa len prihlási a ticho zaklope na dvere Maxovho domu. Vonkajšia póza chlapca sa búra, on je totiž tiež čakajúci, iba váha urobiť ústretový krok. Latentný vzťah sa oživí. Na spoločnej prechádzke sa v živeľnej debata a detskom mudrovaní obnoví pozitívna väzba. Deti sa vrátia k dávny m plánom, snom i nápadu predsa len napísať knihu pre dospelých. Tvorba knihy tematizovaná ako motív vnútri literárneho diela poukazuje na jej význam ako nástroja na dosiahnutie porozumenia. Písanie knihy pre dospelých nezastupuje iba motív dejotvorného predmetu, je aj literárnym zhmotnením skutočnosti, ako

sa dospelý vie vzdialiť od autentického detského sveta. Je to motív detskej obrany voči (de)formovanej pravde dospelých. Výmena názorov natoľko pohltí detských aktérov, že stratia pojem o čase a zabudnú na skorý návrat. Rodičia reagujú úzkostne a neprímerane. V zmatku hľadania detí vyhrotila situáciu do takej miery, že zakázať deťom spoločné stretnutia, ba otec Emy sa chce presťahovať na iné miesto. Ema je preradená do inej školy. Sťahuje sa nakoniec mama, aby dcéra mala bezpečnejšiu cestu domov. Čiastočnou úľavou za vystupňovaný strach, úzkosť i únavu z vyčerpania pri zvládaní náročných situácií sú Emine sny, v ktorých sa jej objavuje stratený Gagarin ako rozprávkový hrdina. Jej sny sú katalyzátorom túžob aj obáv, sú prejavom toho, čo nosí v sebe, ale aj priestorom oslobodenia od dramatických udalostí. Fantázia dievčatka pripisuje Gagarinovi čarovnú moc, pes s ňou komunikuje ľudskou rečou a rozprávajú sa o nesplnených a splnených želaniach. Predstavy sa však rozplývajú do stratena, vždy keď sa zobudí, vytriezvie a precitne do reality. Vnútorne polohy detskej postavy za výraznej asistencie fantazijných, snových a antropomorfných prvkov (Gagarin), ale aj fantazijne snových a antropomorfný vzťah k realite funguje ako kompenzačný a explikačný činiteľ určitej skutočnosti, ktorú detská postava vníma ako krivdu. Zároveň táto kombinácia sna-rozprávky, vsadenej do reálneho rámca, pomáha explikovať abstraktné etické zásady ľudského spolunažívania. Gagarin v príbehu nevystupuje len ako reálny pes s menom po prvom človeku vo vesmíre (signalizácia odchodu do neznáma), rovnako nie je iba prostriedkom na budovanie tenzívneho oblúka. Symbolizuje hlbšiu podstatu, odkazuje aj na moment dilemy rozdielnosti svetov, sveta detí a dospelých, sveta dvoch detí z rozdielnych rodín, ale aj sveta jednej rodiny rozdelenej na dve miesta. Príznak „kozmickej“ v jeho mene je rámec pre modelovanie metaforickej výpovede. Jeho stratou sa zviditeľňuje aj absencia čohosi veľmi vzácného. Gagarin po strate chýba ako zhmotnenie lásky a láskavosti vôbec. „*Na Gagarina sme niekedy oveľa lepší ako na seba,*“ prizná Max v úvode. Lenže keď sa stratí, stratí sa symbolické puto, ktoré spájalo dve rôzne deti a dve rôzne rodiny. A všetci vedia, že všetko bude iné. To ale, našťastie, neznamená, že zlé. Iba sa o tú lásku, láskavosť a kamarátstvo treba naučiť starať a chrániť si ich. Niekedy aj pred sebou samým, keď je zle. Aby to dobre dopadlo. Autorka ukazuje, že disponuje nemalou empatiou, schopnosťou vcítiť sa bez falošného súcitu do detského prežívania strastiplných situácií. Jej detským postavám možno veriť, veriť ich trápeniu, ale aj radostiam, výmyslom či pochybnostiam. Citlivo vyhmatava zdroje detskej frustrácie i optimizmu, zložitosti i rozporuplnosti poznávania a formovania hodnotových systémov v detstve. Zásľuhu na tom má aj autorkin jazyk adekvátne modelovaný na zobrazovanú situáciu. Možno dúfať, že tieto danosti ocenia aj detskí čitatelia. Knižka môže pomôcť vyrovnávať sa s vlastným príbehom prípadne tým, ktorí majú podobné skúsenosti.

Literatúra

- KOVÁČOVÁ, Barbora – VALEŠOVÁ MALECOVÁ, Barbara: *Biblioterapia*. Bratislava: UK, 2018.
- ONDREJKOVIČ, Peter: *Súčasná slovenská rodina (vedecké poznávanie – podmienka kreovania rodinnej politiky)*. In: *Pedagogika.sk*, roč. 9, 2018, s. 11.
- RÉDEY, Zoltán: *Modely deficitných svetov v literatúre*. Nitra: UKF, 2012.
- RUSNÁK, Radoslav: *(Ne)samozrejmé kapitoly z literatúry pre deti a mládež*. Prešov: PgF PU, 2017.
- SLADOVÁ, Jana: *Příběh s mladým hrdinou v současné české literatuře pro děti a mládež v kontextu osobnostní a sociální výchovy*. In: Sladová, J. a kol. *Umělecká literatura v procesu osobnostní a sociální výchovy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2016.
- STANISLAVOVÁ, Zuzana: *Sociokultúrna paradigma zdravotného postihnutia (segregácia–integrácia–inklúzia) v literatúre pre deti a mládež na Slovensku*. In: *Človek so znevýhodnením (postihnutím, hendikepom) v literatúre pre deti a mládež a v inkluzívnej edukácii*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, s. 13–33.
- ŠAJGALÍKOVÁ, Jana: *Rozprávka o psíkovi Gagarinovi. Ema a Max*. Bratislava: LIC, 2018.
- ŽILKOVÁ, Marta: „*Možno to znie až priveľmi rozprávkovo...*“ *Anketa o súčasnom výskume literatúry pre deti a mládež*. In: *LITIKON*, roč. 3, 2018, s. 177.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0071. / This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract N° APVV-17-0071.

Mgr. Mariana Hrašková, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa
Štefánikova 67, 949 74 Nitra – Slovenská republika
mhraskova@ukf.sk

